

DIŞ GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA “OTOBÜS” FİLMİNİN İNCELENMESİ /
AN ANALYSIS OF THE FILM OF “THE BUS” IN THE CONTEXT OF “MIGRATION”

Ufuk GÜRAL*

Özet

Tunç Okan'ın 1977 tarihli “Otobüs” filmi, yalnızca Türk Sineması'nın en iyi örneklerinden biri olarak değil, aynı zamanda ele aldığı konuyu işlemedeki ustalığıyla da ön plana çıkmaktadır. Film, gerçek başarısını, yurt dışına işçi göçünün oluşturduğu birçok probleme içeriğinde yer vermesine borçludur. İncelememizde, İsveç'e yasadışı yoldan girmeye çalışan dokuz Türk işçisinin macerası paralelinde anlatılan bu unsurlar, filmde alıntılarla incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Otobüs, Göç, İsveç, Problem, İzolasyon, Türk Sineması

Abstract

Director Tunc Okan's film “The Bus” is not only a good example of successful Turkish films but also a masterpiece considered on it's coverage of the issue of migration skillfully. “The Bus” examines many of the problems that migration of the Turkish labours created. By this research, we search these issues that the foreign employment of Turkish Labour has caused, parallel to the evolution of the film; reflecting the story of nine Turks attempting to enter Sweden and work there by illegal means.

Key words: The Bus, Migration, Sweden, Problem, Isolation, Turkish Cinema

I-GİRİŞ

Tunç Okan'ın 1977 tarihli “Otobüs” filmi, Türk Sineması'nın en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. En iyi Türk Filmleri'ni belirlemek için oluşturulmuş birçok listede, ilk sıralarda yerini alan film, İsveç'e yasadışı yoldan giren 9 Türk işçisinin trajik sonla biten hikayesini anlatır. “Büyük şehrin acımasızlığını, “insan biçerliğini”, Martin Scorsese'den çok çok önce çıkarıp dökmüştür ortaya Tunç Okan!”¹ Yapıldığı dönemde, Türkiye'de önce sansüre uğrayan “Otobüs”, gösterim iznini büyük mücadelelerle alabilmiş, sinemada az sayıda bir seyirci kitlesi tarafından izlenebilmiş, önemi ilerleyen yıllarda anlaşılmıştır.

“Otobüs” Filmi, yalnızca kaliteli, sanat filmine iyi bir örnek değil, aynı zamanda, toplumsal bir sorunu işlemedeki ustalığıyla başarılı bir örnektir. Otobüs, asıl başarısını, işlediği

*. Öğr. Gör. Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü, ANTALYA, horisonvas@yahoo.com
1. Barış Bardakçı, “Gardaş Otobüs Nerde?”, *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 12.5.2003, s. 5.

konuyla ilgili birçok unsuru tek filmde toplamasına borçludur. Yurtdışına işçi göçünün oluşturduğu, **yabancılaşma, izolasyon, ırkçılık, entegrasyon (uyum sorunu), vatan hasreti, kültür şoku** gibi olguların çoğunun karşılığı filmin sekanslarında karşılığını bulmaktadır.

Denilebilir ki, “Dış Göç Olgusu’nda yıllar içerisinde makro düzeyde yaşananlar, Otobüs yolcularının iki gün süren İsveç maceralarında sembolik olarak yer almaktadır”. Çalışmamızda, filmin dramatik yapısına paralel olarak, değişik olayların bu olgulardan hangilerini yansıttığı araştırılmaktadır.

II- GÖÇ OLGUSU

Göç, dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının bir yerden bir başka yere taşınması olgusudur.² Birleşmiş Milletler Raporları’na göre, her yıl milyonlarca insan savaş, ekonomik sıkıntılar ve siyasi baskı gibi nedenlerle bir ülkeden başka bir ülkeye göç ediyor³. Bununla birlikte, göçün tek nedenin zorunluluk olmadığını burada ifade edebiliriz. Ekonomik problemleri ve politik belirsizlikleri “itici faktör” olarak belirleyen Alejandro Portez’e göre “zenginlik ve demokrasi” bir ülke için “çekici faktör” oluşturuyor⁴. Yapılan araştırmalarda, (Türkiye’de köyden kente göçü motive ettiği gibi) “**Büyük Şehir, Parlak Işıklar**” in⁵ yani Şehrin Cazibesi’nin önemli bir rol oynadığı⁶, prestijli ve eğlencesi bol yerlerde yaşamının, motivasyonu yetersiz, küçük yerleşim birimleri sakinlerini cezbediği tespit edilmiştir. Göç edenlerin çoğunun, ekonomik yönden umduklarını bulamamalarına rağmen her yıl milyonlarca insanın yaşadığı yeri değiştirmesi, fikrimizce bunun bir kanıtıdır⁷.

III-TÜRKİYE’DEN AVRUPA’YA İŞÇİ GÖÇÜ

Öncelikle, Türkiye’den Avrupa’ya yönelik işçi göçüne zemin hazırlayan ortama değinmekte fayda görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden dönemde, Avrupa ülkeleri, savaşın yol açtığı ekonomik sıkıntıları aşabilmek için yoğun bir çaba üstlendiler. En fazla zarar gören, Almanya gibi ülkeler, ağır çalışma sonucunda hızlı bir kalkınma gerçekleştirdiler. 50li yıllara gelindiğinde artık kalkınma gerçekleşmiştir. Refah seviyesi yükselen toplumda çalışanlar, hizmet sektöründe faaliyet göstermekte, ağır işlerde çalışmak isteyenlerin sayısı gitgide azalmaktadır. Bu işgücü açığını kapatmak için yabancı işçiler yasal olarak davet edildiler⁸. 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kuruluşuyla bu gelişme daha da pekişti.

Göç, beraberinde birçok sorunu da getirdi. Andrew Geddes, ‘Avrupa’ya Göç’ün Politikası’ adlı eserinin “Gitmeyen Misafirler” başlıklı bölümünde, “başlangıçta geçici olduğu düşünülen ‘Göç’ün, 1970ler’in sonuna gelindiğinde artık kalıcı olduğunun anlaşıldığını, geldikleri ülkelerde şartlar düzelince geri dönmeleri beklenen misafir işçilerin, aksine zamanla aile bireylerini de getirdiklerinden” söz ediyor⁹.

2. Wikipedia sitesi. Tr/wikipedia.org/wiki/göç, 1.8.2008.

3. “B.M. Raporu: Göç Azaldı”, *Sabah Gazetesi*, 05.04.2006, İstanbul, s. 9.

4. Alejandro Portes, *The Economic Sociology of Immigration*, Russell Sage Foundation, New York, 1995, s.151.

5. Büyük Şehrin Cazibesi, Yönetmen James Bridges’in 1988 tarihli, başrollerde James L.Fox ve Kiefer Sutherland’in oynadığı “*Büyük Şehir, Parlak Işıklar*” filmine ilham kaynağı olmuştur.

6. Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 114.

7. “Aşırı yoksulluğun mülteciler doğurduğu fikri, aşırı ekonomik mahrumiyet koşullarının genellikle kitlelerin uluslararası mülteci statüsü iddia etmeleriyle sonuçlanmadığı gerçeğiyle çelişkilidir.” Zolberg, Suhrke, ve Aguano’dan aktaran: Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusların Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.49.

8. Oğuz Makal, *Sinema’da Yedinci Adam. Türk Sineması’nda İç ve Dış Göç Olgusu*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.17.

9. Andrew Geddes, *The Politics of Migration*, Sage Publications, Londra, 2003, sayfa 15.

Sorunların oluşumunda, göçmen işçilerin kültürel formasyonunun büyük payı bulunmaktaydı. "Göç edenlerin büyük bir kısmı, vatandaşı oldukları ülkelerin kasabaları ve köylerinden geliyorlardı"¹⁰. Buna karşın, ev sahibi ülkeler Dünya Medeniyetinin zirvesini yaşayan Avrupa ülkeleriydiler. Eğitim yetersizliği, kültürel farklılık, ilk aşamada uyum sorunlarına yol açmıştır. Burada, hatanın en azından bir kısmını göç alan ülkelere yüklediğimizi ifade etmek isteriz. İlk kez yabancı göç alan Avrupa ülkeleri, işçilere yalnızca işgücü gözüyle bakıyor, gelenlerin birey oldukları gerçeğini görmezden geliyordu. Davet edilen işçinin kültürel yapılanması hakkında herhangi bir kaygı duyulmuyor, çoğu kez kişinin sağlıklı olup olmadığını belirleyen laboratuvar tahlilleri, ülkeye kabul edilirliliği hakkında belirleyici rol oynuyordu¹¹. Bir başka ifadeyle, göç edenlerin amaçları ekonomik yönden bütçelerini düzeltmek, karşılayan ülkelerin kaygısı ise, ağır işleri yaptıracak kişileri bulmaktı. Hiçbir kurum tarafından gözetilmeyen kültürel farklılıklar, zamanla kendisini belli edecekti.

İlk göç eden işçinin ayak bastığı ülke olan Almanya, zamanla en büyük istihdamın yaşandığı hedef ülke haline gelmiştir. Türkler'e ait birçok işyerinin ve mahallenin bulunduğu Berlin şehrine, esprili bir şekilde "Türkiye'nin 68. Vilayeti" denmesi, dönem hakkında bizlere bir fikir vermektedir. Avrupa'ya göç veren milletler arasında kültürel yönden en farklı olanlar; yani Türk işçileri, "Auslander" adını verdikleri yabancılar tarafından alt edilmeyi en büyük korkuları olarak yaşatan Alman toplumu tarafından karşılanmıştır. Bir başka deyişle, Batı'yla en çok farklılık gösterenler, yabancılara karşı en şoven tutumu sergileyenlerle muhatap olmuşlardır.

Kurulduğu dönemde Türkiye'nin üyelik başvurusunu sempatiyle karşılayan Avrupa Topluluğu'nun bugünkü oyalama politikasına yol açan en önemli etkenin işçilerin uyum sorunundan kaynaklandığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Bir başka deyişle, Avrupa, Türk insanını Türk işçileriyle tanımıştır. Sonuçta, sanayini geliştirmek için Türk işçilerinden yararlanan batı, onları kendi toplumlarının bir parçası olarak görmeyi reddetmiştir.

1974 yılında Petrol Bunalımı'nın patlak vermesine kadar süren göç, yabancı işçiler arasındaki işsizliğin artması sonucu merkez ülkelere durduruldu¹². Sözleşmeli işçi alımı uygulamasının askıya alınmasıyla, "Göç tamamlanmamış, ancak sona ermiştir"¹³. Siyasi mülteci olarak sığınma başvuruları ise, göç olgusuna yeni bir boyut getirmiştir. Ev sahibi ülke, politik malzeme olarak kullanmak üzere göç edenlerden geldikleri ülkelerdeki politik olumsuzlukları anlatmalarını istiyor, bir yabancı ülkeye "kapağı atanlar" ancak bu şekilde oturma izni alabiliyorlardı. Siyasi sığınma, çoğunlukla birkaç sene kamplarda geçen zorlu mücadeleyi gerektiriyor, ancak dış ülkeye ulaşan hiç kimse, istemediği takdirde geri gönderilmiyordu.

1990'lara ulaşıldığında Avrupa Ülkelerinde politik sığınmacı olarak kalanların sayılarının dev rakamlara ulaştığını görüyoruz¹⁴. Göç, Avrupa ekonomisine büyük zarar verdiği gibi, çalışma piyasasına katılan yabancılar, genç neslin de işsiz kalmasına yol açıyordu. Yabancıların sebep olduğu işsizlik, uzun dönemde ırkçılığa yol açtı. Türk İşçileri'nin sık sık saldırıya uğradığı, evlerinin kundaklandığı bugünkü ortamın, 80'lerde filizlenen fikirlerin bir sonucu olduğunu ifade edebiliriz.

10. Aktaran: Andrew Geddes:Thomas Faist'in, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, a.g.e., s.14.

11. Bu dönemde, gazetelerde yayınlanan bazı haberlerde, sağlıklı kişilerin üreleri'nin, satın almaya hazır işçi adaylarına pazarlandığı öne sürülüyordu.

12. Sami Güven, *Uluslararası İşçi Göçünün Sosyal Politika Sorunları*, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Basım ve Yayım İşletmesi, Bursa, 1996, s.1.

13. Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşın Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.234.

14. 1991 yılında Almanya'ya göç edenlerin sayısı 920.500 kadarken, bunun 438.200'ü politik sığınmacı olarak alınmıştır. OECD SOPEMI Report 2001: 280, OECD SOPEMI Report 2001: 278.

Almanya'nın başı çektiği hükümetlerin göçle ilgili kanunları değiştirmesi sonucu¹⁵, bu ülkelerde yerleşmek isteyenler için geriye bir tek yasa dışı yollar kalıyordu.

IV- TÜRK SİNEMASI'NDA DIŞ GÖÇLER

Dış göçün yansımaları, zamanla, Türkiye'de sanatın çeşitli dallarında kendisini göstermeye başladı. Sözgelimi, Adalet Ağaoğlu'nun 1970'li yılların başında kaleme aldığı (sonradan filme de çekilen) "Fikrimin İnce Güllü" adlı romanı, Almanya'daki Türk işçisinin "Mercedes" marka otomobil sevdasından bahsetmektedir¹⁶.

Türk Sineması da, Türk toplumu'nu yakından ilgilendiren bu konuya eğilmekte gecikmez. Halit Refiğin, bir Türk'le evlenen Alman kadınının Türkiye'de eşini arama mücadelesini anlatan, 1969 tarihli "Bir Türk'e Gönül Verdim" filmi, konu hakkında ilklere sahiptir.

Türkiye'den işçi göçü söz konusu olduğunda ilk akla gelen ülke, Almanya'dır. Ülkenin göç edenler için zorluklarını ise Şerif Gören "Almanya Acı Vatan"da (1979) işler. 70li yıllarda hızla süren göç, 80'lerde yavaşlama kaydetmiştir. Yönetmen, bu kez daha insancıl bir konuyu 1988 yılında gerçekleştirdiği "Polizei" filminde işler. Tiyatroda oyunculuk yapan Kemal Sunal, polis rolünü özel yaşamında da benimsemiştir. Kimlik sorunu, Sunal'ın canlandırdığı karakterin ezilen, horlanan kitlenin üyesi olmak yerine polis üniformasının prestijine sığınmasına yol açmıştır.

Tuncel Kurtiz'in, İsveç'te çalışan Türk işçilerini "artist yapma vaadiyle" kandıran bir şebekeyi anlatan "Gül Hasan", dış göçü işleyen başarılı filmler arasındayken, göç konusunu değişik dönemlerde bir çok yapıtında işleyen bir yönetmen de Almanya'da yaşayan Tefik Başer oldu. Yönetmen, eşi Dursun'un, dışarı çıkarmayıp, yalnızca evin içinde yaşamaya zorladığı Turna'nın hikayesini anlatan "Kırk Metrekare Almanya"dan (1986) sonra, büyük ümitlerle Almanya'ya gidip kocasını öldürerek hapse giren Elif'in (Zuhal Olcay) dilini bile bilmediği ülkenin hapisanesinde çektiği sıkıntıları işleyen 1988 tarihli "Sahte Cennete Veda" filmi gerçekleştirdi. Başer'in 1993 yılında Almanya'da yönettiği, Müşfik Kenter'in ülkesinden kaçan bir siyasi sığınmacıyı canlandırdığı "Elveda Yabancı", filmin geçtiği 'ada'nın doğal güzelliklerini peliküle aktarmada, yönetmenin ustalığını Almanya'daki teknik olanaklarla birleştirmede başarılıdır.

Almanya'da gerçekleştirilmiş kayda değer filmlerden biri de Sinan Çetin'in "Berlin in Berlin/Berlin İçinde Berlin" filmidir. Kamera, laboratuvar gibi Avrupa'daki gelişmiş teknik olanaklardan yararlanılarak yapılan film, her şeyden önce ismiyle, Türk İşçileri'nin Berlin içinde kurdukları kendi dünyalarına değinmektedir. Berlin'in ortasındaki Türklerin yaşadığı mahallede geçen filmde, olayların yaşandığı ev adeta başka bir ülke gibidir. Orada başka bir ülkenin, göçmenlerin taşıdıkları memleketin örf ve adetleri hüküm sürmektedir.

Filiz Göktuna, "Türk Sineması'nda Dış Göç Süreci'nin Farklı Yansımaları: Otobüs ve Duvara Karşı" isimli makalesinde, Dış Göç Filmi yapanları üç gruba ayırıyor: Birinci grubu Şerif Gören gibi hiç bir yurtdışı tecrübesi olmayan yönetmenler, ikinci grubu Tefik Başer ve Tunç Okan gibi göç alan Batı Avrupa Ülkelerinde yaşayan ve göç sürecine tanıklık edenler,

15. Genelde insancıl politikaları ile övünen Yeşil Parti bile, bu boyutta bir göçe yol açan kanunların değişmesi yönünde oy vermiştir.

16. Eser, Tunç Okan Tarafından "Sarı Mercedes" adıyla, 1987 yılında filme alındı.

üçüncü grubu ise, Fatih Akın gibi İkinci Kuşak Yönetmenler oluşturuyor¹⁷. Akın'ın başı çektiği II. Kuşak ya da günümüzde isimlendirildikleri haliyle III. Kuşak yönetmenler de filmlerinde, konuya kendilerine özgü bir yaklaşımla değinmişlerdir. Fatih Akın, 1998 tarihli "Kısa ve Acısız"da konuyu tamamen Türk işçi ailelerinin yaşamına dayandırırken, son yıllarda yapılan en güzel aşk filmlerden biri olan "Temmuz'da" filminde ise (2000) Türk kızı Melek, yalnızca Alman Öğretmen'in aşık olduğu bir kız, Türkiye ise yalnızca tatile gidilen ülke olarak yer bulur. Yönetmenin 2002 tarihli "Solino"sunda ise Türk Unsuru hiç bulunmazken, İtalya'dan gelip hayallerini Almanya'da gerçekleştiren aile bağlamında yine göç konusuna değinilir.

V- OTOBÜS FİLMİ'NİN TÜRKİYE'DEN DIŞ GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Avrupa'ya en fazla göç veren ülke olan Türkiye, aynı zamanda göç konusunda en güzel filmlerden birini gerçekleştirmiştir. "Otobüs" filmi, İsviçreli yönetmen Xavier Koller'e 1989 yılında bir Oscar kazandıran ve Alp dağlarını aşarak İsviçre'ye kaçak olarak girmeyi amaçlayan Türk ailenin dramını anlatan, senaryosu Feride Çiçekoğlu'na ait "Umuda Yolculuk" ya da Kanada'ya, gemideki bir konteyner içinde girmeye çalışan altı kişinin trajediyle sonuçlanan öyküsünü beyaz perdeye aktaran 1997 tarihli Denis Choinard filmi "Clandestins/Kaçaklar" ile birlikte yasadışı insan trafiğini en iyi işleyen bir kaç yapıttan biridir.

Film, vizeleri olmadan İsveç'e girmeye çalışan dokuz yolcuyu taşıyan otobüsün ülke sınırına yaklaştığını gösteren sahneyle açılır. Burada, filmin yapıldığı döneme değinmek isteriz. 1970'li yılların ardı arkası gelmeyen dış göçü, Avrupa ülkelerini çeşitli tedbirler almaya zorlamıştır. Yasal işçi göçü tamamen bitmiş, siyasal sığınma yolu da bulamayanlar için tek çare, yasadışı göç olmuştur. Yasadışı göçe iten nedenlere ise, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu gösterebiliriz. Dönemin sosyo-ekonomik koşulları, terör ve anarşinin üst düzeyde seyredişi, Avrupa'nın çekiciliği gibi nedenler, kırsal kesimde yaşayanları, büyük şehirlerin yanı sıra Avrupa'ya göç etmeye, hangi yolla, hangi ülke olursa olsun, "kapağı dışarı atmaya" yöneltmiştir.

Filmde İsveç, göç edenler için, kendisini diğer Avrupa Ülkeleri'nden ayıran herhangi bir özelliğe sahip değildir. Ancak, filmin geçtiği mekan olarak seçimi tesadüfi değildir ve buradaki kullanımı yalnızca yönetmeni Tunç Okan'ın yaşadığı ülke olmasından kaynaklanmamaktadır. 70'li yılların koşulları ve göç edenlerin beklentileri göz önüne alındığında İsveç'in bir rüya ülke, bir ütopya olduğunu görebiliriz¹⁸. Bir çiçek bahçesi gibi düzenli mimarisi, fizikçe güzel insanları, zengin ve sanayileşmiş yapısı, yanı sıra cinsel özgürlük açısından şöhretiyle İsveç, tam da göç edenlerin beklentilerine cevap vermektedir.

Otobüs bir durakta mola verdiğinde, işçiler topluca gölün içine küçük tuvaletlerini yaparlar. Mola sırasında sofraya oturulduğunda ise, grubun yemek yerken gösterdiği ilkel tavır, (sözgelimi, ekmeği ağızlarıyla kopararak yemeleri) Türkiye'den göç edenlerin kültürel formasyonu ve geldiği çevre, mensup olduğu toplumsal sınıfı hakkında ipucu verir (Foto. 1). Göç, hayatlarında büyük şehri bile görmeyen insanları yaşadıkları yerden dolaysız olarak,

17. Filiz Göktuna (Hazırlayan: Bilhan Doyuran Kartal), "Türk Sinemasında Dış Göç Süreci'nin Farklı Yansımaları: Otobüs ve Duvara Karşı", Batı Avrupa'da Türk Dış Göç Süreci'nin Güncel Boyutları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2006, s.105-106

18. İsveç'e dair anlatılan birçok şeyin yalnızca abartıdan ibaret olduğu sonradan iddia edilmiştir.

dünya medeniyetine önderlik eden Avrupa'ya taşımıştır. Aradaki tezat, sık sık söylentilere konu olmuş, anlatıla gelmiştir¹⁹. Filmdeki bu sahne kültür farklılığına işaret etmektedir. Uyum sorunu, memleket hasretini de abartmaktadır. Tunç Okan'ın canlandırdığı karakter, sürekli olarak köyünde pamuk toplayan kadınları hayal etmektedir. Siyah beyaz olarak verilen bu imgeler, onun memleket hasreti olarak yorumlanabileceği gibi, cinsel fantezilerinde düşlediği kadın konusunda da fikir verir.

Kaçak işçileri İsveç'e sokan şoför²⁰, işçilerin üzerlerindeki bütün parayı bankaya yatırma vadiyle aldıktan sonra ortadan kaybolur. Külüstür olarak nitelenebilecek otobüsü feda ederek içindeki işçiler ile birlikte onu Stockholm'ün ortasındaki meydanda bırakmış; böylelikle işçileri kendi kaderlerine terk etmiştir (Foto. 2). Yanlarından ayrılırken, otobüsten inmemelerini de tembihler. Şoförün kendilerine söz verdiği gibi döneceğini zanneden işçi adayları, geceye kadar beklerler, hatta bir tanesi küçük tuvaletini tutamayıp, otobüsün içine yapar. Gece olduğunda, işçiler çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için hep birlikte otobüsün içinden çıkarak, Stockholm sokaklarında dolaşırlar. Son kuruşlarına kadar alınan bu kişileri, hiç tanımadıkları ve dilini bilmedikleri bu ülkede çetin bir mücadele beklemektedir. Grubun karanlık sokaklardaki bu mücadelesini, Türk işçisinin kendisine yabancı ülkedeki yaşam çabasını mikro düzeyde yansıtan bir sekans olarak yorumlayabiliriz.

Kültür şoku, bambaşka örf ve adetlerden göç eden kitlelerin, yabancı ülkede karşılaştığı en büyük sorunlardan biridir. Grup, Stockholm Kışı'nda, gece, karanlık sokaklarda dolaşırken bir tuvalet keşfeder. Sırayla tuvalete girip çıkarırken, karşılaştıkları manzara **kültür şokunu** en iyi şekilde betimler. Bir erkekle bir kadın, tuvalete giden binanın içinde ulu orta sevişmektedir. Manzara karşısında şaşırان işçiler, sevişen çifti rahatsız etmeden ihtiyaçlarını giderirler.

Dış Göç, hemen aynı döneme rastlayan 'köyden kente göç' olgusunda rastlanan bazı durumlarla paralellik taşır. Türk Sineması'nda, sözgelimi Ertem Eğilmez'in 1974 tarihli "Köyden İndim Şehre" filminde işlediği bu komik sonuçların, "Otobüs" filminde de karşılıkları vardır. Metroda yürüyen merdivenlerle ilk defa karşılaşan işçilerin, bu teknoloji ürününe binmekte çektikleri zorluk, seyirciyi gülümsetir. Benzer bir şekilde, Tuncel Kurtiz'in canlandırdığı karakterin yolda rastladığı işçilere Türkçe: "Otobüs'ü Gördün mü Gardaş ?" şeklinde sorması, yine büyük şehre gelen köylünün adetleri bilmeyişine örnektir. Ayrıca, modern ve fazla aydınlatılmış, adeta fütürist bir film den ödünç alınmış gibi görünen dizaynıyla Metroda, kaçakların yürüdüğü sahne, mekanla içinde dolaşmanın adeta ayrı zamanlardan geldiğini ima ederek, iki kültür arasındaki farklılığı vurgulamaktadır (Foto. 3).

Yönetmen Tunç Okan'ın canlandırdığı karakter, tuvalette bir eşcinselle rastlar. Tipleme oldukça başarılıdır ve eşcinseli canlandıran karakter bir cinsi sapığı andırmaktadır. Okan yiyecek bulma ümidiyle bu kişiyle iletişim kurar. Eşcinsel, kendisini bir Seks Kulübü'ne götürür. İsveç'teki serbest cinsel yaşamı yansıtan kulüp ortamında, eş değiştirme ve grup seks gibi gösteriler gerçekleşmektedir. Okan, gözleri fal taşı gibi açılmış, sahnede olanı biteni büyük bir şaşkınlıkla izlemektedirken kendisini kulübe getiren kişi de bir yandan onu istismar etmektedir (Foto. 4). Okan, bu esnada, bir kaçış mekanizması olarak pamuk tarlalarında çalışan kızla-

19. Halk arasında; "adam Almanya'da, caddenin ortasında Kaçını Arabası'nı sürüyor", "Adam diskoteğe gidip kadınlara sarkıntılık ediyor" gibi söylentiler 70li yıllar Türkiye'sinde kulaktan kulağa dolaşıyordu.

20. Burada ilginç bir detaya yer vermek isteriz. Filmde, Şoför birçok kez İsveç'e yasadışı yoldan işçi taşımıştır. 1970li yıllarda yasadışı olarak Avrupa'ya gitmek isteyenler için, birçok alternatif, kanunlarda ise 'İnsan Hakları', 'Uluslararası Anlaşmalar' gibi nedenler dolayısıyla açık maddeler bulunuyordu.

rı düşünmektedir. Cinsel oryantasyonu kadın yönündedir ancak aç olduğu için bu istismara katlanmak zorundadır. Yurtdışında yaşayan Türk işçilerinin başına gelen problemlerden biri de cinsel yönden istismar edilmeleridir. Normal cinselliği yaşayamamış kişiler, kazanç gibi etmenler nedeniyle eşcinsel ilişkilerin aranan adamı olmakta, çoğu kez pasif konumda 'kullanılmaktadırlar'²¹. Okan istismar'a daha fazla dayanamayıp ayağa kalkar ve masadaki yemeklerin üzerine atlar. Bunun üzerine, kulüpte çalışanlar tarafından dışarı çıkarılır ve "medeni ülke" İsveç'te fedailerden güzel bir dayak yer.

Sabah olduğunda, gece arkadaşlarını kaybeden bir işçinin nehrin kıyısındaki köprüde tünemiş, uyumakta olduğunu görürüz. Birden dengesini kaybeder ve nehrin buzlu sularına düşer. Geriye hava kabarcıkları kalmıştır. Hiç kimse reaksiyon göstermez. Yalnızca, oradan geçmekte olan bir kişi "pis yabancı" diyerek nefretini belirtir. Bu sahne yalnızca ırkçılığı belirtilemez, aynı zamanda İsveç örneğinde Avrupa Toplumunun insanlığı ile ilgilidir. Ortadoğu ve Akdeniz Kültürü etkisiyle yetişen, paylaşmayı, yardımı ve cana yakınlığı kendisine ilke edinen Türk İnsanı'nın çalıştığı ülkelerde karşılaştığı toplumlar her zaman için kendi değerleriyle uyumsuz. Bunda, kendilerini 'Kuzey Ülkeleri' olarak adlandıran Gelişmiş Ülkeler'in sahip olduğu coğrafyanın da etkisi olduğu söylenebilir²².

Yazımızın başında, görünürde İsveç'in bir rüya ülke olduğundan bahsetmiştik. Türk insanının özellikle eğitimsiz kesiminde, Batı'nın ve Avrupa'nın her şeyinin farklı ve iyi olduğu yönünde bir fikir bulunmaktadır. Ne yazık ki görünürde Ütopya olan bir çok ülke, aslında bir çok sorunu da barındırmaktadır. Gerçekler, Türkçe'de "madalyonun öbür yüzü" olarak tanımlanan durumu temsil etmektedir. Bir özgürlük ülkesi olarak tanınan İsveç aslında devletin kalabalıkları her an kameralarla izlediği ve sistematik kontrolün hüküm sürdüğü bir ülkedir. Ülkede beyin yıkayan bir iç sistem oluşturulmuş, İsveçlilere "Dünyadaki en iyi eğitim sisteminin kendi ülkelerinde olduğu" empoze edilmiştir. Tarihte diğer ırklardan birçok sömürgesi olan İsveç'te²³ toplum, 'İsveç halkının bütün toplumlardan üstün olduğuna, özellikle Batı Toplumunu dışından gelen milletlerin ikinci sınıf insan olduğuna' inandırılmıştır²⁴.

Ülke insanının kültür seviyesini ispatlamak için kitap satış oranları her fırsatta gündeme getirilirken, İsveç halkının kültürel formasyonunu tarihsel gerçekler ışığında incelediğimizde, bu toplumun medeniyet yarışında biraz geç kaldığını görebiliriz. Mısır Medeniyeti'nin zir-

21. Bugün için bazı internet sitelerinde, eşcinsel ilişkiler için özellikle Türk partner aranan ilanlara rastlıyoruz.

22. Bilindiği gibi, çok soğuk bir ülke olan İsveç'te, ayrıca kış süresince 6 ay boyunca yalnızca geceyi yaşamak psikolojik problemler'e neden olmakta, iklim, "soğuk" olarak niteleyebileceğimiz, "canlı" ve "cana yakın" olmaktan uzak insanlar yetiştirilmesinde rol oynamaktadır.

23. "İskandinav ülkelerinin sömürgeci geleneği hala daha büyük düzenin bir parçasıdır ve İskandinav Tarihi'nde egzotik bir unsurdur. "Knud J.V. Jespersen, İskandinavya: Emperyalizm'de Bir Taşralı, *Emparyel Çağ*, Hazırlayan Robert Aldrich, Oğlak yayınevi, İstanbul, 2008, s.112

24. İsveç'in yeni entegrasyon politikalarını belirleyen komisyonun başına getirilen İran asıllı Sosyoloji Profesörü Massoud Kamali, İsveç'in *Dagen Nyheter*, *İsveç'in* gazetesine 2005 yılında verdiği bir röportajında şunları söylüyor. "Ben ırkçılığın Batı Toplumunun yapı, kültür ve kurumlarının bir parçası olduğunu düşünüyorum. Bu Avrupa ülkelerinin eski sömürgeci geleneğinden kaynaklanıyor. Batılılar en üstün ırk ve kültüre sahip olduklarını düşünüyorlardı ve bu anlayış hala sürüyor. İsveç'i de bu kapsamda değerlendirmek gerekiyor. İsveç'in ayrıca dini ve etnik azınlıkları ayrımcılığa tutan bir tarihi var. 2. Dünya savaşından sonra gelen göçmenler de ayrımcılığa uğradılar. İsveç'te var olan ayrımcılık ve ırkçılık yapısal ve kurumsal bir karaktere sahip (...).Bilim dünyasında insanları ırklara ayıran ilk kişi İsveçliydi. Carl von Linne insanları dört ırka ayırdı. Dört ırkın farklı özellikleri olduğunu ileri sürdü. Siyahlar bedenen güçlü ama entelektüel olarak zayıflardı. Beyazlar ise tersiydi. Beyazlar üstün ve iyiydi. Bu teori sömürgeciliğe meşruiyet kazandırdı. Zayıf siyahların öldürülmesi, güçlü siyah kadın ve erkeklerin köleleştirilmesi için teorik bir temel yarattı. Siyahlar meta, iş aleti olarak görüldüler. Bunun sorumluluğunu Carl von Linne taşıyor. Daha sonraları onun öğrencileri Upsala'da ırk biyolojisi derneğini kurdular. Bu dernek 1921 yılında ırk biyolojisi Enstitüsüne dönüştürüldü. Dünyanın bu ilk ırkçı kurumu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da faaliyetlerini sürdürdü. 2. Dünya savaşı sırasında da İsveç Almanya ile işbirliği yaptı", -, *Dagen Nyheter Gazetesi*, 2005.

vede olduğu dönemde, Kuzey Avrupa Ülkeleri'nin "Taş Devri"ni yaşadığından söz edilirse, bu²⁵, İsveç'deki kültürel temelsizlik hakkında bir açıklama teşkil edebilir. Kuzey Avrupalılar, Kıta'nın "sonradan görmeleri" olarak nitelendirilebilir. Fikrimizce bu olgu, ülke insanının yabancı kültürlerle iletişim kuramamasına neden olmuştur. Bilgisizlik, bilinmeyenden, kendisine yabancı olandan korkma, nefreti doğurmaktadır. "Dünyanın hakimi olmayışına tahammül edemeyen bir kendilik, kendi tikelliğini ve sınırlarını somutlaştırdığı için, ötekilerden korkar ve nefret eder; ve ötekiliği her fırsatta kendi modeline dayalı bir kimlik ve aynılığa indirgemeye çalışır"²⁶.

Birçok ırkçı gençlik grubunun faaliyette olduğu İsveç'te²⁷, yabancı düşmanlığının nedenlerinden birisi de ekonomiye dayanmaktadır. Zenginliğin ardında büyük ölçüde ithalata dayanan ve dışa bağımlı bir ekonominin hüküm sürdüğü ülkede, ücretler yüksek ancak yaşam da bir o denli pahalıdır. Devlet, ağır vergilerle ekonomiyi sarsıntıya uğratmakta²⁸, bu da birçok kişiyi işsiz bırakmakta ya da istemediği işlerde çalışmaya mecbur etmektedir. Yabancıların gelişi de bu problemleri körüklemiştir. Bununla birlikte, İsveç Devleti, asimilasyon politikalarında Avrupa'da özgün bir yere sahiptir ve Göç - Göçmen sorunlarının anlaşılmasında kamuoyunu olumlu yönlendirme doğrultusunda çalışmalar yapmaktadır²⁹.

Filmde, Avrupa Toplumu'nun insanlıktan uzak tavrına bir başka sahnede de yansıtıldığına şahit oluyoruz. Metroda işçiler dolaşırken, maskeli balodan çıktığı belli olan kadınlı erkekli bir grup, etraflarını sararak onlarla dalga geçer. Yabancı, farklı ve her şeyin ötesinde 'zayıf' olana yapılan bu saldırı, adeta günümüz Avrupası'ndaki ırkçı saldırıların bir öngörüsü gibidir.

Filmde işçileri kaçak olarak İsveç'e sokan şoför aslında Almanya kökenli büyük bir sebebin parçasıdır. İsveç'de geçen film, şoförün patronuyla görüşmek için yaptığı seyahat paralelinde Almanya'dan da bir görünüm sunar. Şoför her ne kadar "Almanya'ya döviz getirdiğini" iddia etse de, sonuçta Alman Gümrük Görevlisi için yalnızca bir 'yabancıdır'. Gümrükçünün arama yapabilmek için lastik eldivenleri takarak, şoförün anüsüne parmağını sokması, "Alman Usülü Aşağılama"nın tipik bir göstergesidir. Sahne, Türk İşçilerinin, yabancı ülkelerde maruz kaldığı horlanma ve küçük düşürülmeyi en iyi şekilde dile getirir.

Geceleri türlü macera yaşayan, karınlarını çöplerden topladıklarıyla doyuran işçiler, bir gecenin daha sabahında otobüse dönmüşlerdir. Stockholm'ün en işlek meydanında iki gün süren varlığı sonucunda dikkatleri üzerine çekince, polis, otobüsü başka bir yere taşımaya karar verir (Foto. 5). Aracın içini boşaltmak için otobüse girdiklerinde, polisler içeride dokuz işçiyle karşılaşılır. Hiçbiri yabancı dil bilmeyen kaçaklar, yalnızca boş bakmaktadırlar; tutuklanarak nezarete götürülürler (Foto. 6).

Otobüs bir başka yerde parçalanırken, paralel kurguyla, işçilerin otobüsten çıkarılmaları gösterilir. Otobüsün aldığı darbelerle, işçilerin umutlarının yıkılışını paralel kurguyla veren bu se-

25. "Tarımsal bir toplum ortamında yaşayan Mısırlılar, Mezopotamyalılar, Grekler ve Romalılar, yüksek bir kültür yaratırlarken, Avrupa'nın kuzeyindeki halklar henüz tarihin karanlıkları içindeydiler. Henüz iş bölümü ya da yazıyı bilmiyorlardı." Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1979, s.190.

26. Elizabeth Grosz, "Judaizm and Exile. The Ethics of Otherness", *New Formations* 12, 1990, s.8.

27. "Klu Klux Klan t-shirtleri giymiş dazlaklar, İsveç'te geceleri metrolarda, sokaklarda yabancı işçi avına çıkıyorlar." Murat Tansoy, *İsveç ve Filmin İkinci Yansı, Kültür Bakanlığı Yayınları*, 2002, Ankara, s.215

28. İsveç'te 'zenginden alıp, fakire vermeyi' öngören bir vergi anlayışı hüküm sürmektedir. İşadamlarınca, 'Modern Robin Hoodluk' olarak adlandırılan bu sistemdeki yüksek vergiler nedeniyle ülkede zengin olarak doğan bir insan, zamanla kendiliğinden fakirleşebilmektedir. Hatırlanacağı gibi Film Yönetmeni Ingmar Bergman da bu acımasız vergi sisteminin mağduru olmuş, haksız yere vergi kaçırmaktan cezalandırılmıştı.

29. Andrew Geddes, a.g.e., Londra, 2003, s. 103.

kans, sinemada metafor kullanımının en iyi örneklerinden biridir. Hayal kırıklığı göç edenlerin karşılaştıkları en önemli problemlerdendir.

Sosyolog Gündüz Vassaf, Almanya'da 'II. Kuşak' olarak adlandırılan Türk İşçi Çocukları'yla yaptığı bir röportajında, kendilerinden 'Kayıp Kuşak' diyerek söz edince, gençler itiraz ederek, sonradan Vassaf'ın kitabına isim olacak şu cevabı verirler: "Kayıp kuşak değiliz. Yalnızca, daha sesimizi duyurmadık".³⁰ Gerçekten de yeni neslin bir kısmı, sonraki dönemlerde, Alman toplumuna entegre olarak politika ve sanat gibi çeşitli dallarda başarılar gösterdiler. Örneğin, Film Yönetmeni Fatih Akın bugün için yalnızca Türk Toplumunun değil aynı zamanda Almanlar'ın da övündüğü bir isim olmuştur. Bununla birlikte göç edenlerin arasında umduklarını bulamayan, çocukları bir türlü yaşadığı ülkenin dilini öğrenemeyen, çetelere karışan ve polis tarafından sık sık tutuklanan bir kitle de mevcuttur. Doğdukları ülkeye de yabancılaşan ve Türkiye'de yaşamakta zorluk çeken insanların bu arada kalmışlığını şu ifadeleri çok iyi anlatmaktadır: "Burada Almancı, Orada Yabancı"³¹.

VI- SONUÇ

Sinema, bir çağ boyunca toplumun eğlence aracı oluşunun yanı sıra, aynı zamanda toplumsal olgular hakkında, fikir verdi. Görülüyor ki, "Otobüs" filmi de, kahramanların yalnızca birkaç gün süren maceraları paralelinde, göç eden işçilerin karşılaştığı problemlerin bir yansımasını sunarak biz izleyicilerin fikir almalarını sağlıyor. İşçilerin yüz yüze geldiği veya göçün yol açtığı "İrkçilik, Yabancılaşma, Uyumsuzluk, İzolasyon, Düş Kırıklığı, Vatan Hasreti" gibi bir çok sorun, tek bir filmde, "Otobüs"de başarıyla işlenmiştir. Günümüz dünyasında hızla süren yasadışı insan trafiğinin mağdurlarının karşılaştığı sorunlar, yönetmen Tunç Okan tarafından (Foto. 7) bundan 30 yıl önce aktarılmıştır. Sinemanın herhangi bir toplumsal sorunu nasıl işleme gerektiği konusunda başarılı bir örnek olan film, bu sanatın 'toplumların antropolojik özelliklerini yansıttığını' öne sürenleri adeta doğrular niteliktedir³². Aradan geçen süre içerisinde, filmin "kült" mertebesine yükseltilmesi de bu iddialarımızı doğrulamaktadır.

30. Gündüz Vassaf, *Daha Sesimizi Duyurmadık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, , Giriş Bölümü, İstanbul, 2002, s. 7.

31. Phillip L Martin, *Bitmeyen Hikaye: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göç* isimli eserinde dışarıda çalışanların, hangi ülkede yaşarlarsa yaşasınlar "Almancı" olarak adlandırıldıklarına değiniyor. International Labour Office, Cenova, 1991, s. 42.

32. Judd Neman, Harvard Üniversitesi 1993- *"The Empty Tomb in Postmodern Pyramid: İsrail Cinema in the 1980's"* isimli konferans metni, Harvard College Library, Cambridge 1995 s.1.

VII- KAYNAKÇA

- Barış Bardakçı, “Gardaş Otobüs Nerde?”, Akşam Gazetesi, 12.5.2003, İstanbul, s.5.
- Thomas Faist, Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.49.
- Andrew Geddes, The Politics of Migration, Sage Publications, Londra, 2003.
- Filiz Göktuna (Haz. Bilhan Doyuran Kartal), “Türk Sinemasında Dış Göç Süreci’nin Farklı Yansımaları: Otobüs Duvara Karşı”, Batı Avrupa’da Türk Dış Göç Süreci’nin Güncel Boyutları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2006.
- Sami Güven, Uluslararası İşçi Göçünün Sosyal Politika Sorunları, Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Basım ve Yayım İşletmesi, Bursa, 1996.
- Knud J.V. Jespersen (Haz. Robert Aldrich), İskandinavya: Emperyalizm’de Bir Taşralı, Emperyal Çağ, Oğlak yayınevi, İstanbul, 2008,s.112.
- Oğuz Makal, Sinema’da Yedinci Adam. Türk Sineması’nda İç ve Dış Göç Olgusu, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.
- Phillip L. Martin, Bitmeyen Hikaye: Batı Avrupa’ya Türk İşçi Göçü, International Labour Office, Cenova, 1991, S. 42.
- Judd Neman, Harvard Üniversitesi 1993- “The Empty Tomb in Postmodern Pyramid: İsrail Cinema in the 1080’s” isimli konferans metni, Harvard College Library, Cambridge 1995, s.11.
- Alejandro Portes, The Economic Sociology of Immigration, Russell Sage Foundation, New York,1995.
- Oced Sopemi Report 2001: 280, OECD SOPEMI Report 2001: 27.
- Murat Tansoy, İsveç ve Filmin İkinci Yarısı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Adnan Turani, Dünya Sanat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1979.
- Gündüz Vassaf, Daha Sesimizi Duyurmadık, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Cemal Yalçın, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Dagen Nyheter Gazetesi, 2005.
- Sabah Gazetesi, “B.M. Raporu: Göç Azaldı”, 05.04.2006, İstanbul, s. 9.
- Wikipedia sitesi. Tr/wikipedia.org/wiki/göç, 1.8.2008.

Foto . 1- Otobüs yolcuları mola sırasında bir de hatıra fotoğrafı

Foto . 2- Otobüs Stockholmün en önemli meydanına bırakılmıştır.

Foto . 3- Kaçaklar metro koridorunda yürürlerken

Foto . 4- Seks Klübünde, tuvalette tanıştığı İsveçli ile.

Foto . 5- Otobüs dikkatleri üzerine çekince Polis müdahale ediyor.

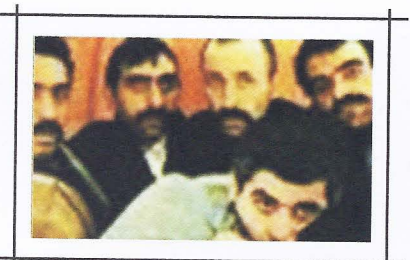

Foto .6- Kaçak Türk İşçileri, otobüsten zorla çıkarılıyorlar.

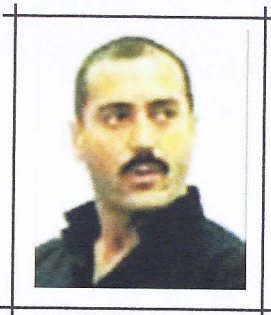

Foto .7- Yönetmen Tunç Okan